

УДК 342.742 (477)

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.5.03>**Сергій Лахтадир,**

ORCID ID: 0000-0002-2258-2625

старший науковий співробітник

Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки
та судових експертиз Служби безпеки України

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Реформування практично всіх сфер життя сучасної Української держави відбувається в умовах військової агресії Російської Федерації та окупації частини її території. У цих умовах постає питання побудови ефективних, мобільних, оснащених сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою сил оборони. Метою даної статті є аналіз правових гарантій захисту прав військовослужбовців та перспективи їх удосконалення в умовах військової агресії Російської Федерації. Для досягнення вказаної мети було поставлено завдання: проаналізувати наявні наукові розробки і стан чинного законодавства у сфері гарантій прав та свобод військовослужбовців в Україні; розробити відповідні пропозиції щодо вдосконалення законодавства у цій сфері. У процесі дослідження було проаналізовано наукові розробки і стан чинного законодавства у сфері гарантій прав та свобод військовослужбовців в Україні. Підкреслено, що захист прав та свобод військовослужбовців прямо залежить від дієвої системи нормативно-правових актів, які закріплюють ефективні механізми реалізації цих прав і свобод. Визначено, що правові гарантії захисту прав та свобод військовослужбовців можна поділити на конституційні норми, міжнародні правові акти та підзаконні нормативно-правових акти, а також акти судових органів. Визначено, що правові гарантії захисту прав і свобод військовослужбовців неповною мірою відповідають викликам сьогодення та потребують удосконалення. На підставі вищевикладеного, аналізуючи думки юристів та наукову літературу з цієї проблематики, зазначимо, що рівень соціального забезпечення військовослужбовців не відповідає рівню затрат, які вони віддають, захищаючи нашу країну. Для реального забезпечення реалізації прав та свобод військовослужбовців необхідно ввести посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав військовослужбовців та ухвалити відповідний закон. Уповноважений має бути наділений відповідними повноваженнями і у разі, якщо йому стануть відомі обставини порушень прав та свобод військовослужбовців, повинен у рамках парламентського контролю вжити відповідних заходів реагування.

Ключові слова: правові гарантії, захист прав і свобод, військовослужбовці, удосконалення.

Постановка проблеми. Реформування практично всіх сфер життя сучасної Української держави відбувається в умовах військової агресії Російської Федерації та окупації частини її території. У цих умовах постає питання побудови ефективних, мобільних, оснащених сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою сил оборони. Як зазначено у Стратегії воєнної безпеки України, «воєнна безпека України є однією із засадничих умов реалізації права українського народу на самовизначення, збереження держави Україна та забезпечення її сталого розвитку на основі найвищих цінностей демократії, верховенства права, свободи, гідності, безпеки і процвітання громадян усіх національностей» [1]. Не викликає сумніву, що найважливішим складником системи сил оборони України є військовослужбовці, тому державі повною мірою необхідно забезпечити правові гарантії захисту прав і свобод військовослужбовців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні аспекти означеної проблема-

тики досліджували у своїх працях науковці різних часів, серед них Д.О. Єрмоленко, Т.М. Заворотченко, О.Г. Кушніренко, В.І. Кириленко, Л.І. Летнянчин, І.Й. Магновський, Л.П. Медвідь, В.Й. Пашинський, Т.М. Слинко, Ю.Н. Тодика, О.Ю. Тодика, Б.М. Шамрай. Однак, незважаючи на інтенсивність та значущість досліджень зазначених науковців, деякі питання системного наукового дослідження правових гарантій захисту прав і свобод військовослужбовців залишаються невизначеними і потребують подальшого розгляду.

Метою статті є аналіз правових гарантій захисту прав військовослужбовців та перспективи їх удосконалення в умовах військової агресії Російської Федерації. Для досягнення вказаної мети було поставлено завдання: проаналізувати наявні наукові розробки і стан чинного законодавства у сфері гарантій прав та свобод військовослужбовців в Україні; розробити відповідні пропозиції щодо вдосконалення законодавства у цій сфері.

Методи дослідження. У процесі наукового дослідження та розв'язання поставлених завдань було використано загальнофілософські, загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Під час дослідження було використано такі загальнофілософські методи, як діалектика та формальна логіка. Використання системного загальнонаукового методу дало змогу визначити системно-структурні елементи правових гарантій захисту прав та свобод військовослужбовців й окреслити напрями вдосконалення цих гарантій. Зі спеціальних методів використано формально-юридичний, який сприяв якісному аналізу нормативного матеріалу.

Виклад основного матеріалу. Захист прав та свобод військовослужбовців є однією з головних функцій держави. Вказана функція визначається закріпленням в нормативно-правових актах прав та свобод військовослужбовців, гарантій та соціальних пільг, правового механізму реалізації цих прав та свобод. Дослідження правових гарантій захисту прав і свобод військовослужбовців розпочнемо з вивчення міркувань вчених щодо гарантій прав і свобод людини загалом. Науковці О.Г. Кушніренко та Т.М. Слінько у роботі «Права і свободи людини та громадянина» дослідили найважливіші громадянські, політичні, соціально-економічні та інші права і свободи, основні обов'язки людини та громадянина, а також гарантії прав та свобод особи й механізми їх захисту, також проаналізували проблемні питання обмежень конституційних прав людини і громадянина [2].

Аналізу проблеми соціальної держави та прав людини на сучасному етапі, правового статусу людини присвячена дисертація Д.О. Єрмоленка «Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальної державі», в якій він з'ясовує реалізацію соціально-економічних прав людини та їх значення в державі [3]. Т.М. Заворотченко у своїй дисертації дослідив гарантії прав та свобод людини і громадянина, розглянувши теоретико-практичні питання гарантій прав та свобод людини і громадянина, закріплених у Конституції України. Також у своїй роботі він надав характеристику системи гарантій та критерії класифікації гарантій прав та свобод людини і громадянина, зокрема, проаналізував нормативно-правові гарантії (норми-принципи, юридичну відповідальність, обов'язки) [4]. У дисертаціях І.Й. Магновського «Гарантії прав і свобод людини і громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект)» [5] та Л.І. Летнянчина «Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики» [6] розкрито питання основних

теоретичних положень змісту та сутності гарантій прав та свобод людини і громадянина, висвітлено систему гарантій політичних, економічних, соціальних та юридичних гарантій прав та свобод у праві України. Безпосередньо проблематику гарантій прав та свобод військовослужбовців досліджували у своїх роботах низка вітчизняних науковців. Так, у підручнику під назвою «Соціально-правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» В.І. Кириленко стверджує, що забезпечення соціально-правового захисту військовослужбовців є компенсацією за обмеження деяких їхніх прав і свобод [7, с. 280–321]. В.Й. Пашинський у дисертаційному дослідженні «Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні» висвітлює актуальні проблеми визначення правового статусу військовослужбовців, реалізації прав та свобод військовослужбовців і гарантії їх захисту. У роботі вчений торкнувся питання реалізації прав військовослужбовців, які визначені в Конституції, в умовах військової служби та сформулював пропозиції щодо реального їх забезпечення. Як висновок у дисертації зазначено необхідність розроблення законопроекту «Про правовий статус військовослужбовців в Україні» та створення посади представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Збройних Сил України [8]. Л.П. Медвідь у науковій праці «Права, свободи та обов'язки військовослужбовців в Україні: конституційно-правові аспекти» зупиняється на проблемі правових та інституційних гарантій прав і свобод військовослужбовців [9, с. 37] і пропонує надати право військовослужбовцям на оскарження законів і нормативно-правових актів, що обмежують їхні права та свободи, в Конституційному Суді України [9]. Наведені наукові праці є тільки частиною досліджень проблем гарантій прав та свобод військовослужбовців та підтверджують науковий інтерес до цієї сфери, який актуалізується на тлі загрози повномасштабних бойових дій з військами Російської Федерації. Ствердження та умовиводи згаданих авторів підкреслюють, що захист прав та свобод військовослужбовців прямо залежить від дієвої системи нормативно-правових актів, які закріплюють ефективні механізми реалізації цих прав і свобод.

Аналізуючи законодавство та юридичну літературу з цієї тематики, можна стверджувати, що правові гарантії захисту прав та свобод військовослужбовців можна поділити на *конституційні норми, міжнародні правові акти та підзаконні нормативно-правові акти* (курсив – авт.).

Положення Конституції України (далі – КУ) закріплюють конституційно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців [10], а саме, у II розділі Основного Закону України містяться *загальні правові гарантії захисту прав та свобод військовослужбовців* (курсив – авт.): «Усі люди вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини невідчужувані й непорушні; права та свободи людини і громадянина, закріплені в Конституції, не є вичерпними; конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані; при прийнятті нових законів або внесенні змін до діючих законів не допускається звуження змісту й обсягу існуючих прав та свобод особи; громадяни мають рівні конституційні права і свободи та рівні перед законом; громадяни не можуть бути позбавлені громадянства і права зміни громадянства; громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами; кожен має права на правову допомогу та ін.» [11, с. 193].

Також Конституцією України визначені *спеціальні правові гарантії захисту прав та свобод військовослужбовців* (курсив – авт.): зокрема, у статті 35 КУ зазначено: «У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою». Наступні спеціальні гарантії містяться у статті 37 КУ: «Не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в військових формуваннях». Стаття 65 КУ закріпила спеціальні правові гарантії так: «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону» [10]. Визначальну роль у правовому захисті прав та свобод військовослужбовців відіграє Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [12]. Цей Закон «відповідно до Конституції України визначає основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, встановлює єдину систему їх соціального та правового захисту, гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей в економічній, соціальній, політичній сферах сприятливі умови для реалізації їх конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та регулює відносини у цій галузі» [12]. У статті 1 визначено, що діяльність держави спрямована на встановлення, зокрема, системи правових гарантії, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод вій-

ськовослужбовців і є складовою соціального захисту військовослужбовців. У положеннях статті 1-2 Закону підкреслюється, що «військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України та законах України, з урахуванням особливостей, встановлених цим та іншими законами» [12]. Гарантія недопущення обмеження прав військовослужбовців трактується у статті 2: «Ніхто не вправі обмежувати військовослужбовців та членів їх сімей у правах і свободах, визначених законодавством України». Правам військовослужбовців та їх гарантіям присвячено розділ II Закону, а у розділі III закріплено право на оскарження неправомірних рішень та дій і право військовослужбовців на правову допомогу [12].

До підзаконних нормативно-правових актів, які є складниками правових гарантії захисту прав і свобод військовослужбовців, віднесемо: акти Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правові органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Саме Указом Президента України від 10.12.2008 № 1153/2008 затверджено Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, а також інші Положення для військових формувань держави.

У Стратегії воєнної безпеки України «Воєнна безпека – Всеохоплююча оборона», затвердженої Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021, підкреслюється, що військовослужбовці перебувають «в центрі уваги держави» [1] та пріоритети, зазначені у Стратегії, будуть реалізовані в тому числі шляхом виконання основних завдань у сфері гарантії прав та свобод [1].

Окрім цього, великого значення для встановлення правових гарантії захисту прав та свобод військовослужбовців, відновлення їхніх порушених прав відіграють *акти судових органів* (курсив – авт.). Насамперед це рішення Конституційного Суду України. Так, Конституційний Суд України у своєму рішенні від 17 березня 2004 року № 7-рп/2004 щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин третьої, четвертої ст. 59 Закону України «Про державний бюджет України на 2003 рік» (справа про соціальний захист військовослужбовців та працівників правоохоронних органів) наголосив, що «нормативно-правові акти, які приймають органи державної влади щодо гарантії прав та свобод військовослужбовців, повинні прийматися в межах Конституції

України, законів України і не можуть звужувати передбачені законодавством права військовослужбовців» [13]. Про активне відновлення в судовому порядку порушених прав військовослужбовців свідчить «Огляд судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (вирішення спорів, пов'язаних із пільгами, гарантіями та компенсаціями військовослужбовцям, військовозобов'язаним або резервістам)». Як зазначила колегія суддів с приводеу проти-правної відмови відповідного органу, якщо «іншого варіанта поведінки у суб'єкта владних повноважень за законом не існує, то суд має право зобов'язати такий орган влади вчинити конкретні дії, які б гарантували захист прав і свобод позивача» [14].

За час проведення Антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил відбулась суттєва трансформація самих Збройних Сил України та інших військових формувань, що супроводжувалося змінами у правових гарантіях захисту прав та свобод військовослужбовців. Були внесені зміни практично у всі законодавчі акти України щодо гарантій прав та свобод військовослужбовців-учасників антитерористичної операції. Учасників Антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил було прирівняно до учасників бойових дій, та вони були наділені відповідними правами та пільгами [15].

Проте, як справедливо висловлюється у своїй дисертації Б.М. Шамрай, «правові норми, які містяться в законах, що закріплюють конституційні права і свободи військовослужбовців та їх гарантії, не повною мірою відповідають нинішньому стану суспільних відносин та соціально-економічним можливостям нашої держави, тому не можуть забезпечити ефективну реалізацію прав та свобод військовослужбовців» [16, с. 51].

На підтвердження цієї тези у пояснювальній записці до проекту Закону України «Про реформування Збройних сил України та поліпшення матеріального забезпечення армії» вказано, що нормативно-правове регулювання питань забезпечення соціальних гарантій українських військовослужбовців і членів їхніх сімей має наближатися до міжнародних стандартів, зокрема країн-членів НАТО [17]. Удосконалення нормативно-правового забезпечення гарантій захисту прав і свобод військовослужбовців вкрай необхідне на тлі загострення безпечної ситуації в районі проведення операції Об'єднаних сил: як зазначив Глава держави 08.04.2021 року під час відвідування передових позицій Збройних Сил України в Донецькій та Луганській областях, з «початку року загинуло 26 українських воїнів» [18].

Висновки

На підставі вищевикладеного, аналізуючи думки юристів та наукову літературу з цієї проблематики, зазначимо, що рівень соціального забезпечення військовослужбовців не відповідає рівню затрат, які вони віддають, захищаючи нашу країну. Тому необхідно спрямувати зусилля науковців та законодавців на розробку та скоріше прийняття закону «Про гарантії захисту прав та свобод військовослужбовців», який би ефективно забезпечував захист прав та свобод військовослужбовців. Окрім цього, для реального забезпечення реалізації прав та свобод військовослужбовців необхідно ввести посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав військовослужбовців та ухвалити відповідний закон. Уповноважений має бути наділений відповідними повноваженнями і у разі, якщо йому стануть відомі обставини порушень прав та свобод військовослужбовців, повинен у рамках парламентського контролю вжити відповідних заходів реагування. Для цього його необхідно наділити, наприклад, правом: здійснення нагляду за військовими частинами, витребування інформації й документів, заслуховування свідків й експертів, а у разі виявлення істотних порушень направляти матеріали у відповідні правоохоронні органи.

Розробка відповідних законопроектів має стати підґрунтям для подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> (дата звернення: 08.04.2021).
2. Кушніренко О. Г., Слинько Т. М. Права і свободи людини та громадянина. Харків: Факт, 2001. 438 с.
3. Єрмоленко Д. О. Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальної державі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». Харків, 2002. 19 с.
4. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». Київ, 2002. 18 с.
5. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини і громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». Київ, 2003. 19 с.

6. Летнянчин Л. І. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2002. 18 с.

7. Кириленко В. І. Соціально-правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. *Основи законодавства України: підручник* / за заг. ред. В. І. Кириленка. Вінниця: Нова книга, 2002. С. 280–321.

8. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2007. 205 с.

9. Медвідь Л. П. Права, свободи та обов'язки військовослужбовців в Україні: конституційно-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2016. 249 с.

10. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-вр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 09.04.2021).

11. Тодька Ю. Н., Тодька О. Ю. Конституційно-правовий статус человека и гражданина в Украине. Київ: Ін Юре, 2004. 368 с.

12. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 09.04.2021).

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин

третьої, четвертої статті 59 Закону України «Про Державний бюджет України на 2003 рік» (справа про соціальний захист військовослужбовців та працівників правоохоронних органів) від 17.03.2004 № 7-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-04#Text> (дата звернення: 12.04.2021).

14. Огляд судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (вирішення спорів, пов'язаних із пільгами, гарантіями та компенсаціями військовослужбовцям, військовозобов'язаним або резервістам). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Ogljad_2019_10_09.pdf (дата звернення: 10.04.2021).

15. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 10.04.2021).

16. Шамрай Б.М. Гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні (конституційно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2018. 238 с.

17. Проект Закону про реформування Збройних сил України та поліпшення матеріального забезпечення армії № 3874 від 16.07.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69517 (дата звернення: 09.04.2021).

18. Представники влади повинні підтримувати українських воїнів на передовій – Глава держави. URL: <https://www.president.gov.ua/news/predstavniki-vladi-povinni-pidtrimuvati-ukrayinskih-voyniv-67881> (дата звернення: 12.04.2021).

Serhii Lakhtadyr. Legal guarantees of protection of the rights and freedoms of military servants

Reforming almost all spheres of life of the modern Ukrainian state takes place in the conditions of military aggression of the Russian Federation and occupation of a part of its territory. In these conditions, there arises the question of developing the defense forces which are effective, mobile, equipped with modern weapons, military and special equipment. The goal of the current investigation is to analyze the legal guarantees for the protection of the rights of servicemen and the prospects for their improvement in the context of military aggression by the Russian Federation. To achieve this aim, the following task was set: to analyze the existing scientific developments and the state of current legislation in the field of guarantees of rights and freedoms of servicemen in Ukraine; develop appropriate proposals to improve legislation in this area. In the course of the research the scientific developments and the state of the current legislation in the field of guarantees of the rights and freedoms of servicemen in Ukraine were analyzed. It is emphasized that the protection of the rights and freedoms of servicemen directly depends on the effective system of legal acts that establish effective mechanisms for the implementation of these rights and freedoms. It is determined that legal guarantees for the protection of the rights and freedoms of servicemen can be divided into constitutional norms, international legal acts and by-laws, as well as acts of judicial bodies. It is determined that the legal guarantees for the protection of the rights and freedoms of servicemen do not fully encounter contemporary challenges and need to be improved. Based on the above, analyzing the views of lawyers and the scientific literature on this issue, it is noted that the level of servicemen's social security does not correspond to the input they give to protect our country. In order to ensure the real realization of the rights and freedoms of servicemen, it is necessary to introduce the position of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for the Rights of Servicemen and to adopt the relevant law. The Commissioner must be given the appropriate powers and, if he becomes aware of the circumstances of violating the rights and freedoms of servicemen, he must take appropriate measures within the framework of parliamentary control.

Key words: legal guarantees, protection of rights and freedoms, military personnel, improvement.